ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ПІЗНАННЯ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF JUDICIAL KNOWLEDGE

У статті розглянуто окремі проблеми судового пізнання у цивільному та кримінальному судочинстві, зокрема його психологічні особливості. Автор аналізує різноманітні підходи науковців до визначення поняття судового пізнання, наводить аргументи на користь науковості цього виду пізнання. Розглянуто тлумачення суддівського пізнання та суддівського мислення. Проаналізовано співвідношення понять доказування та пізнання. Особливостями судового пізнання є те, що воно складається з колективних зусиль і пізнавальних дій усіх учасників судового процесу, зокрема прокурора, адвоката, потерпілого, позивача, відповідача, судді. Судове процесуальне пізнання є різновидом колективного пізнання і зумовлюється принципами змагальності судочинства та рівноправністю сторін, завдяки якому судове пізнання будується на чіткому розподілі функцій, досягаються різні цілі й засади юридичного процесу, такі як справедливість, істинність, законність, гуманність. Наявність у кожного учасника судового пізнання власної позиції у справі позитивно впливає на процес пізнання й пошук істини. Автор розглядає суддівське мислення як специфічну розумову діяльність особистості, що займається конкретним видом пізнавальної діяльності, яка відрізняється від інших видів людської діяльності. Також зазначається, що до зовнішніх умов пізнання належить громадська думка, яка формується до слухання справи і стає відомою суддям. Іноді це може негативно впливати на суддів, процес пізнання, який вони здійснюють.

У висновках зазначено, що у цивільному судочинстві всі суб'єкти цивільних процесуальних відносин є суб'єктами пізнання; судове доказування й судове пізнання є різними видами процесуальної діяльності й мають тільки їм властиві особливості. Судове пізнання належить до діяльності суду, а доказування – до діяльності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі і метою яких є доведення своїх вимог та заперечень; судове пізнання має низку відмінних психологічних особливостей, оскільки обумовлене специфічною методологією дій судді, які полягають у характері цього виду пізнавальної діяльності.

Ключові слова: доказування, суддя, суддівське пізнання, судове пізнання, суддівське мислення, психологічні особливості.

The article examines certain problems of judicial knowledge in civil and criminal proceedings, in particular its psychological characteristics. The author analyzes various approaches of scientists to the definition of the concept of forensic knowledge, gives arguments in favor of the scientific nature of this type of knowledge. The interpretation of "judicial knowledge" and "judicial thinking" is considered. The relationship between the concepts of proof and knowledge is analyzed. The peculiarities of judicial knowledge is that it consists of collective efforts and cognitive actions of all participants in the process of the prosecutor, lawyer, victim, plaintiff, defendant, judge, etc. due to which judicial knowledge is based on a clear distribution of functions, various goals and principles of the legal process are achieved: justice, truth, legality, humanity. The presence of each participant in the judicial knowledge of their own position on the case has a positive effect on the process of knowledge and the search for truth. The author considers "judicial thinking" as a specific mental activity of a person, is engaged in a specific type of cognitive activity, which differs from other types of human activity. It is also noted that public opinion belongs to the external conditions of cognition, which is formed by the hearing of the case and becomes known to the judges. In some cases, this can negatively affect the judges, the process of cognition they exercise. The conclusions indicate that in civil proceedings, all subjects of civil procedural relations are subjects of knowledge; forensic evidence and forensic knowledge are different types of procedural activities and have only their inherent features. Judicial knowledge refers to the activities of the court, and evidence refers to the activities of the parties and other persons participating in the case and whose purpose is to communicate their claims and objections; forensic knowledge has a number of distinctive psychological characteristics, since it is due to the specific methodology of the judge's actions, lie in the nature of this type of cognitive activity.

Key words: evidence, referee, judicial knowledge, forensic knowledge, judicial thinking, psychological characteristics.

УДК 159.9:34.01
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.27>

Петяк О.В.

аспірант, викладач кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

Руденко А.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

Овод Ю.В.

к.пед.н.,
доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна продовжує курс на євроінтеграцію, адже для нашої держави це шлях модернізації всіх її галузей. Велике значення для європейського напрямку розвитку українського суспільства має запровадження в освітній процес різноманітних інноваційних розробок, що сприяють подоланню технологічної та наукової стагнації. Проте досі існує багато проблем у різних галузях прикладних наук, однією з яких є судова психологія, що займається дослідженням психологічних явищ, механізмів та закономірностей, пов'язаних із правом, його виникненням, застосуванням і впливом у цілісній системі «людина – суспільство – право».

заних із правом, його виникненням, застосуванням і впливом у цілісній системі «людина – суспільство – право».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальним проблемам судової психології присвячені праці В.Г. Андросюка, В.В. Беда, А.В. Дулова, Б.З. Зельдовича, В.Г. Гончаренка, Л.І. Казміренко, М.М. Михеєнка, О.Р. Ратінова, А.В. Федіної, В.Ю. Шепітька. Психологію судової діяльності досліджували О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, В.О. Конової, В.Ю. Шепітько; психологію судових дій та особливості психології судового процесу

вивчали В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько. В.В. Бедь та О.В. Землянська описували психологічні особливості діяльності суб'єктів судочинства. У підручниках та навчальних посібниках власне судової психології, зокрема А.В. Дулова, Р.С. Кацавець, М.В. Костицького, В.Я. Марчак, О.К. Черновського, висвітлена різноманітна проблематика, проте психологічні особливості судового пізнання залишаються актуальними та потребують детальнішого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності поняття та психологічних особливостей судового пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми доказування та судового пізнання, їх сутність, етапи та суб'єкти є одними з найважливіших питань у теорії цивільного процесу. Ми розглянемо питання про сутність пізнання з юридично-психологічної точки зору. Для з'ясування будь-якого явища, категорії слід зрозуміти її сутність. З філософської точки зору пізнання визначається як суспільно-історичний процес діяльності людини, який спрямований на відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини [1, с. 479], тому суб'єктивний фактор у сприйнятті інформації про об'єкт пізнання є досить високим, адже кінцевий результат пізнавальної діяльності буде залежати не лише від мети пізнання, але й від тих способів і засобів, за допомогою яких суб'єкт його здійснює. Пізнання або когнітивність у психології – це здатність до розумового сприйняття та переробки зовнішньої інформації, що реалізується сукупністю процесів, процедур і методів набуття знань про явища й закономірності об'єктивного світу [2, с. 288]. Схоже визначення зустрічаємо у суспільствознавстві: пізнання визначає процес людської діяльності, основним змістом якого є відображення об'єктивної реальності у його свідомості, а результатом – отримання нового знання про навколишній світ. Таким чином, пізнання спрямоване на отримання істинного знання про закони, процеси та явища дійсності. На відміну від пізнання у загальному розумінні, судове пізнання має свій специфічний предмет, об'єкт, коло суб'єктів та обов'язкову форму пізнавальної діяльності, закріплену Цивільним процесуальним кодексом [3, с. 145].

Довгий час існували думки про те, що судове пізнання тотожне поняттю «судове доказування». Так, М.М. Михеєнко писав, що слід ставити знак рівності між доказуванням і пізнанням, оскільки судове пізнання та судове доказування є тотожними видами пізнавальної діяльності через ґносеологічну сутність кримінально-процесуального доказування як особливого різновиду пізнання [4, с. 9]. Науковці, що вивчають судову психологію, аналізуючи співвідношення цих понять, загалом не запе-

речували концепцію їх єдності. М.Й. Штефан зазначав, що пізнання складається з діалектичної єдності розумової і процесуальної діяльності суду й осіб, які беруть участь у справі, що відбувається в процесі подання, витребування, дослідження й оцінювання матеріалів цивільної справи [5, с. 274]. Однак С.В. Курильов писав, що доказування – це не пізнання, воно існує для пізнання [6, с. 65]. М.А. Гурвич досліджував сутність пізнання та звертав увагу на те, що під доказуванням слід розуміти діяльність, метою якої є переконання суду в тому, що ті факти, які їм розглядаються, є істинними [7, с. 99]. Л.А. Ванеєва зазначила, що судове пізнання належить до діяльності суду, а доказування – до діяльності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі і метою яких є доведення своїх вимог та заперечень [8, с. 31]. Авторка вважала, що судове пізнання є різновидом наукового пізнання, оскільки пізнавальні процеси, що відбуваються в суді, повністю відповідають науковим стандартам, які сильно відрізняються від звичайних [8, с. 45]. Інші ж учені вважали, що судове пізнання є самостійним видом пізнання. На їхню думку, воно досить специфічне і посідає проміжне місце між науковим і повсякденним пізнанням. Обґрунтовується це тим, що буденне пізнання епізодичне, тому знання в ньому не систематизовані і не можуть розкрити сутність закономірностей життя. Наукове ж пізнання – це упорядкований процес отримання повного і вичерпного знання про навколишню дійсність. Судове пізнання умисне, в ньому заздалегідь встановлене коло фактів, які підлягають дослідженню, але воно не претендує на розкриття загальних взаємозв'язків, що означає вибірковість судового пізнання [9].

О.В. Левченко доходить висновку, що судове пізнання є різновидом загального пізнання і характеризується специфічними ознаками, що відрізняють його від інших видів: який саме суб'єкт пізнає, за допомогою яких засобів, який об'єкт, якими є мета й межі пізнання [11, с. 7]. Отже, можна стверджувати, що досягнення об'єктивного знання у сфері судового функціонування можливе.

С.М. Амосов стверджував, що в основі судового пізнання лежать методи, які врегульовані процесуальним законодавством, та методи ґносеологічного характеру. Їх зв'язок зі спеціальними методами дає змогу забезпечувати судове пізнання в динаміці [12, с. 115]. Судове пізнання є науковим, оскільки судове дослідження підлягає суворим законам логіки, філософії, мислення й необхідності об'єднання з правом. Важко уявити судовий акт, постановлений на результатах повсякденної оцінки подій, що відбулися. Проте можна уявити, що судове пізнання досліджує повсякденні явища, які опосередковують право

власності над речами, зобов'язання, порушення, злочини тощо [12]. Таким чином, пізнання істини у кожній конкретній справі є діяльністю, яка поєднуватиме підпорядкування і правовим нормам, і законам наукового дослідження. Звичайно, судове пізнання має вирішальне значення для певної справи, що розглядається судом, і не може вирішити проблеми глобального характеру [12, с. 75]. У науковому пізнанні висновки формуються як від загального до конкретного, так і від часткового до загального.

С.М. Амосов як додатковий аргумент на користь науковості судового пізнання наводить те, що воно часто ґрунтується на даних різних напрямів у науці, що використовуються під час проведення різних експертиз. Вчений доходить висновку, що процес, за допомогою якого суд встановлює об'єктивне знання про минулі події, дії, відносини і взаємозв'язки та кваліфікує їх як явища правові, що впливають на подальшу поведінку причетних до них осіб, є судовим пізнанням. Воно становить частину наукового пізнання, що здійснюється за допомогою мислення у спеціальному нормативному порядку [12, с. 76]. На нашу думку, такі висновки відображають власне специфіку судового пізнання в судовому процесі, яка полягає в тому, що воно здійснюється в суворо врегульованому режимі, встановленому законом для збирання, подання, дослідження та оцінювання доказів задля встановлення обставин громадянської справи з кінцевою метою встановлення судової істини.

У науковій літературі можна зустріти твердження, що обґрунтовують існування поняття «суддівське пізнання» [13, с. 8]. Обґрунтовуючи це твердження, А.В. Гавріцький пише, що поняття судового пізнання ширше за обсягом за поняття «суддівське пізнання». Особливостями судового пізнання є те, що воно складається з колективних зусиль і пізнавальних дій усіх учасників судового процесу, зокрема прокурора, адвоката, потерпілого, позивача, відповідача, судді. Судове процесуальне пізнання є різновидом колективного пізнання й зумовлюється принципами змагальності судочинства і рівноправністю сторін, завдяки якому судове пізнання будується на чіткому розподілі функцій, досягаються різні цілі й засади юридичного процесу, такі як справедливність, істинність, законність, гуманність. Наявність у кожного учасника судового пізнання власної позиції у справі позитивно впливає на процес пізнання і пошук істини [13, с. 19]. Суддівське пізнання, на думку вченого, є фаховим, практичним, процесуальним юридичним знанням, яке здійснює суддя в ході судового процесу задля прийняття справедливого рішення у справі. Предметом суддівського пізнання є соціальний конфлікт, вирішення якого перед-

бачається здійснити на основі норми матеріального та процесуального права [13, с. 20].

Помилковість висновку про існування двох окремих видів пізнання («судове» та «суддівське») полягає в тому, що лише суддя, а не прокурор, адвокат, потерпілий, позивач чи відповідач під час розгляду справи в суді отримує нове знання. Тільки суддя пізнає події минулого за допомогою вивчення представлених суду доказів. Суддя, будучи суб'єктом пізнавальної діяльності, досліджує правові позиції обвинувачення й захисту у кримінальній чи цивільній справі, розглядає запропоновані обома сторонами версії, підтверджені поданими доказами, завдяки чому отримує нове знання про дійсні події минулого. У цивільних справах суд вивчає правові позиції позивача і відповідача. Особи, які беруть участь у справі, не встановлюють істини у справі, в процес вони приходять з уже готовими, підтвердженими та зібраними ними доказами, правовими позиціями, версіями, які часто є діаметрально протилежними, тому ні про які колективні зусилля не може йтися. Більш того, в процесі розгляду і вирішення справи завжди є так звані переможець і переможений. Особа з більш слабкою правовою позицією навряд чи буде докладати зусиль, зокрема колективних, щоб у результаті отримати судовий акт не на свою користь. Навпаки, досить часто така сторона вживає заходів із навмисного затягування розгляду справи шляхом неявок до суду, ненадання доказів тощо [14, с. 16].

Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що справедливо було б говорити про так зване суддівське мислення як про специфічну розумову діяльність особистості, що займається конкретним видом пізнавальної діяльності, яка відрізняється від інших видів людської діяльності. Наприклад, мислення адвоката відрізняється від суддівського мислення цілями, на досягнення яких спрямована вся його професійна діяльність. Адвокат здійснює дії, що не суперечать чинному законодавству, з однією-єдиною метою, що полягає у формуванні своєї правової позиції як сторони у справі, зборі та представленні суду необхідних, зібраних ним доказів, що обґрунтовують вимоги, представлені в суд. Мислення адвоката як представника сторони у цивільній чи кримінальній справі працює в такому суворо визначеному напрямі: довести обставини, на які він посилається, і переконати суд у законності та обґрунтованості своїх вимог.

Варто зазначити, що основною метою пізнавальної діяльності в суді є отримання доказового матеріалу для здійснення конструктивної діяльності, а саме винесення вироку [15, с. 65]. Психологічні особливості судового пізнання полягають перш за все в тому, що матеріали досудового слідства вже дають

судді готову модель події. А.В. Дулов зазначав, що пізнавальна діяльність органів слідства, полегшуючи роботу суду, жодним чином не знижує важливості, відповідальності суду у пізнанні досліджуваних обставин. Судове дослідження обставин справи є самостійним найважливішим елементом здійснення правосуддя, проводиться з повним дотриманням принципів гласності, усності, безпосередності судового розгляду. Аналогічна особливість існує в пошуковому елементі пізнавальної діяльності. Хоча ця частина роботи має бути виконана на попередньому слідстві, суд не позбавляється права й навіть зобов'язаний, відповідно до процесуального закону, в певних випадках витребувати нові документи, викликати раніше не допитаних свідків тощо.

Процес пізнання в суді включає порівняльне дослідження, зіставлення моделі події та конкретного закону [16, с. 34]. У матеріалах попереднього слідства вже є вказівка на певну норму кримінального закону, яким, на думку слідчого, відповідає розслідувана подія. Однак це не означає, що судді позбавляються можливості ретельно перевіряти правильність уже проведеного попереднім слідством зіставлення моделі події і закону. Вони зобов'язані знову подумки відтворювати і зіставляти подію з усіма іншими подібними нормами закону. Уявне порівняння фактів та обставин з різними моделями закону обов'язкове протягом усієї судової діяльності, але цей процес остаточно має завершитися у дорадчій кімнаті. Для суду важливо не лише вивчити у всіх деталях матеріали актуальної справи, але й висунути інші можливі версії, пояснення фактів, які не були враховані слідчим або були просто проігноровані. Тільки поставивши під сумнів версію попереднього слідства, випробувавши її на міцність і достовірність, суд може встановити істину.

Пізнавальна діяльність суду відбувається в досить специфічних зовнішніх умовах, які можуть чинити на неї різний вплив, а саме полегшувати пізнання або ускладнювати його. До зовнішніх умов належить поведінка осіб, які знаходяться в залі, учасників судового розгляду. Напружена, нервова атмосфера, гострі конфлікти, що виникають у відносинах між учасниками, – все це здатне перешкоджати пізнавальній діяльності, відвернути суд від пізнання, спрямувати його зусилля на припинення конфліктних відносин. Спокійна, вдумлива обстановка під час дослідження та оцінювання доказового матеріалу, одержаного в ході судового розгляду, безумовно, є необхідною умовою [17, с. 79]. А.Ф. Коні писав про ще одну психологічну особливість судового пізнання через можливість тиску навколишнього середовища на учасників судового розгляду [18, с. 98]. Він говорив, що цей тиск досить різноманітний, чутливий і вод-

ночас невловимий, він створює навколо судді ту атмосферу, яка прагне владно вплинути на його роботу. При цьому він підкреслював, що під виглядом «громадської думки» судді вказується іноді лише на голос «суспільної пристрасті», зважати на яку в судовій справі завжди небезпечно, а інколи негідно.

Висновки з проведеного дослідження.

Пізнавальна діяльність суду спрямована на вивчення не тільки доказових фактів, але й джерел їх походження. Більшість цих фактів сприймається судом через свідчення підсудних, свідків, потерпілих та інших людей, що викликає необхідність поглиблено вивчати зазначених осіб. Безпосереднє вивчення особистості в суді має деякі особливості. Досить часто підсудний, а нерідко потерпілий і свідок роблять все, щоби приховати, змінити свої дійсні психічні властивості, якості, прикрасити мотиви поведінки, щоб виглядати перед судом не такими, якими вони є насправді. Однак публічність і відкритий характер розгляду справ, безпосередньо сама обстановка в суді, повторне переживання події злочину потерпілими, свідками, обвинуваченими з найбільшою повнотою розкривають реальні мотиви поведінки зазначених осіб. Підсумовуючи досліджений матеріал, можемо зробити такі висновки:

1) у цивільному судочинстві всі суб'єкти цивільних процесуальних відносин є суб'єктами пізнання;

2) судове доказування й судове пізнання є різними видами процесуальної діяльності й мають тільки їм властиві особливості; судове пізнання належить до діяльності суду, а доказування – до діяльності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі і метою яких є доведення своїх вимог та заперечень;

3) судове пізнання має низку відмінних психологічних особливостей, оскільки обумовлене специфічною методологією дій судді, які полягають у характері цього виду пізнавальної діяльності;

4) зовнішні умови істотно впливають на психологічні особливості судового пізнання.

Оскільки питання психологічних особливостей досудового пізнання є мало розкритим, перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш ґрунтовному та повному розгляді цієї проблематики в працях сучасних вітчизняних та іноземних дослідників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Йолон П. Пізнання. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
2. Кохановский В.П. Основы философии науки. Москва : Феникс, 2007. 608 с.
3. Треушников М.К. Судебные доказательства. Москва : Городец, 2004. 272 с.

4. Михеенко М.М. Доказывание в уголовном судопроизводстве. Киев : Высшая школа, 2004. 133 с.
5. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. Київ, 2005. 624 с.
6. Курылев С.В. Доказывание и его место в процессе судебного познания. *Труды Иркутского государственного университета им. А.А. Жданова*. Т. 13. Иркутск, 2005. 179 с.
7. Гурвич М.А. Лекции по гражданскому процессу. Москва : ВЮЗИ, 2010. 199 с.
8. Ванеева Л.А. Судебное познание в гражданском процессе. Владивосток, 2002. 134 с.
9. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва, 2012. 320 с.
10. Левченко О.В. Уголовно-процессуальное познание и его роль в установлении истины по делу. *Государство и право*. 2003. № 4. С. 69.
11. Амосов С.М. Судебное познание в арбитражном процессе : дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 2004. 301 с.
12. Гаврицкий А.В. Судейское познание: теоретико-правовые аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2007. С. 150–168.
13. Bond C.F., DePaulo B.M. Accuracy in deception judgments. *Personality & Social Psychology Review*. 2006. Vol. 10. № 3. P. 214–234.
14. Bull R., Tim V., Tom W. Handbook of Psychology of Investigative Interviewing. *Current Developments and Future Directions*. Wiley-Blackwell, 2009. 360.
15. Day David M., Marion Stephanie B. Applying Social Psychology to the criminal Justice System. 2011. P. 245–272.
16. Granhag Per Anders. On the Psycho-Legal Study of True and False Intentions: Dangerous Waters and Some Stepping Stones. *The Open Criminology Journal*. 2010. № 3. P. 37–43.
17. Klein D., Mitchell G. The psychology of judicial decision making. New York, NY : Oxford University Press, 2016.
18. Schauer F. Is There a Psychology of Judging? *The Psychology of Judicial Decision Making*. Oxford University Press, 2017. 103 p.